

Felbárnál eltűnt a *Régi bodaki út*, a *Tégláégető*, az *Öreg-Bári-tó* helyén munkásszálló épült a vízi erőműnél dolgozó munkások számára (ma: kórház), de itt is, mint minden faluban, van levezető kanális, rajta híd, vagyis új tereptárgyak.

Bodak: Vajkával és Doborgazzal a régi és az új Duna-meder közé szorult. A vizek közül nehéz a kijárás: csak Vajkánál működik a komp, országúton Pozsony alatt vagy Bósnél hagyható el a sziget. Ennek ellenére az egyetlen falu a Kis-Csallóközben, amelynek lakossága nem csökkent jelentősen a vízlépcső megépítése után (1970: 397 fő, 2001: 317 fő). Régen szigeteiről volt híres, s a múlt században 14 vízimalma működött. A Duna-csatorna építése során víz alá került az *Öreg-Bári út*, a *Lapos rét* és a *Genge* (szántók) s új névként jelentkeznek a *Duna-kanális*, a *Levezető-kanális*, *Zsilip*, *Töltési út*.

Baka: szintén ősi település. Az emberek életét mindig a víz határozta meg. A falu határában bőven termett a nád és a fűzfavessző, s a bakai kosárkötők messze földön híresek voltak. Ma a vízi erőmű miatt teljesen megváltozott a környék növény- és állatvilága, s kihálnak a régi mesterségek is. Víz alá került területek: *Holt-csilizi-árok*, *Lófogú-szigeti tó*, *Lófogú sziget*, *Holt-Csiliz*, *Duna-parti legelő*, *Mélylajos*, *Daráló* (dűlő), *Daráló melletti szigeti út*, *Malom út*, *Faluvégi földek*, *Tejkei út*, *Dögtér*, *Zúgó*, *Nádasosztályi út*. Eltűnt létesítmények: *Kaszárnya* (eredetileg fináncoknak épült, a 60-as évektől iskola), *Fatorony* (repülők megfigyelésére, illetve földmérő mérnökök használták).

Doborgaz, Nádas és Bős eltűnt neveinek megörökítése is folyamatban van, hiszen a hatalmas víztömeg alatti rétek, legelők, szántók nevét nem sokáig őrzi az emlékezet.

Érdekességként jegyzem meg, hogy a Csallóközön belül a bősi vízlépcső felvív- és alvízcsatornája, illetve az Öreg-Duna medre közti, közel 5300 hektáros, 27,5 km hosszú és a legszélesebb részén is csak 4 km-es elzárt területet *Kis-Csallóköz*-ként emlegetik mint nem hivatalos földrajzi egységet. Ezen a szigeten található Doborgaz, Vajka és Bodak. Összlakosságuk 1085 fő. Tájvédelmi körzet, amelyet üdülőkörzetté, illetve vízi túrák paradicsomává kívánnak kiépíteni.

UNTI MÁRIA

A KÖZTERÜLETI NEVEK KIALAKULÁSI FOLYAMATA A LATIN, MAJD A NEMZETI NYELVŰ (NÉMET) ÍRÁSOS FORRÁSOK TÜKRÉBEN

Ha a történeti Magyarország területén használatos német közterületi névszerkezetek kialakulási folyamatát meg akarjuk ismerni, akkor vissza kell nyúlnunk a legrégebb nyugat-európai latin és német nyelvű forrásokhoz. Jelen dolgozat a rendelkezésre álló források alapján ezt a folyamatot próbálja vázolni.

Latin megjelölés

A kezdeti időszakban nevekről még nem beszélhetünk, csupán helymegjelölésekről, melyek adásvételi, ajándékozási szerződésekben, adólajstromokban és más forrásokban latin nyelven bukkannak fel. Elsődleges funkciójukat, a tájékozódást különböző belterületi objektumokhoz való viszonyítással érik el.

Körülírás jelzői szerepű vonatkozó mellékmonddal:

Worms, 1016: *platea quae incipiens a porta sancti Martini mediam fere dividit civitatem* (SCHWAN 1935: 21)

Trier, 1150 k.: *platea qua itur ad pontem* (JUNGANDREAS 1962: 117)

A mellékmondatból alakul ki majd később a latin közterületi név megkülönböztető tagja.

A fejlődés második szakaszában csupán néhány szóból álló helymegjelölésekkel találkozunk. Ezek a helymegjelölések még változékonyak, pontatlanok. Köznévi elemekben már megtalálhatjuk a középkori közterületi nevekre jellemző szemantikai csoportokat: épületek, építmények, foglalkozások, nemzetiségek nevei stb.

Regensburg, 1138: *inter Latinos* (SCHMELLER 1983: II. 904)

Worms, 1364: *inter Piscatores* (SCHWAN 1935: 25)

A fejlődés harmadik szakaszában a viszonzós szószerkezetből a viszonzó eltűnik, helyét a *platea*, *vicus*, *forum* vagy más köznévi névelemek váltják fel, és létrejön a tulajdonnév.

Worms, 1016: *platea monetariorum* (SCHWAN 1935: 25)

Trier, 1278: *vicus pontis* (JUNGANDREAS 1962: 117)

Worms, 1254: *forum feni* (SCHWAN 1935: 26.)

Worms, 1269: *vicus clericorum* (SCHWAN 1935: 27)

A trieri példánk bizonyítja, hogy előzetes helymegjelölésből kb. 128 évvel később végleges közterületi névszerkezet jött létre. A német nyelvterület egyes városaiban a névvé válás három fejlődési szakasza már a 11. században lezárulhatott, de az egyes fejlődési szakaszok más településeken még évszázadokkal később is megmaradhattak.

A nemzeti nyelv (német) elemeinek megjelenése a latin nyelvű közterületi elnevezésekben

A körülírt helymegjelölésben már nemzeti nyelvű tulajdonnév (személynév) bukkan fel:

Worms, 1141: *in vico, qui dicitur Glasekopp* (SCHWAN 1935: 25.).

Az előljárószerű helymegjelölésben latin és német elemek is találhatók:

Frankfurt am Main, 14. sz.: *parvus vicus apud Kuverz gesesse* (= Die kleine Gasse bei des Kuwers [Kuhhirten] Wohnung).

Frankfurt am Main, 15. sz.: *Kuhgasse* (SCHWAN 1935: 26).

A név közszoói alaptagja latin, a megkülönböztető azonosító eleme német nyelvű:

Rostock, 1260: *Platea Lagestate*, 1475: *laghestrate*, 1531: *Lawestate*, 1601: *Lagestate* (= *Lagerstraße*). M: A *de Lawe* családról, akik állítólag nevüket a mecklenburgi Laage város nevével kaphatták (Hrsg. Stadtarchiv 1981: 60).

A nemzeti nyelvű névvé válás szakaszai

Körülírt helymegjelölés:

Worms, 1486: *Haus gelegen am Ecke des Gessels naher der Bache* (SCHWAN 1935: 22)

Worms, 1468: *ein hus hinter sanct Paul genannt des pfffertshus gegen der schlosserbadstuben* (SCHWAN 1935: 30).

Néhány szóra szorító helymegjelölés előljárós szószerkezettel:

Worms, 1384: *unter den swertfegern*, 1486: *bei Nuwerporterthor* (SCHWAN 1935: 24, 25).

Két névrészből álló névszerkezet kialakulása:

Épület megnevezése a tulajdonosáról:

Trier, 1372: *Haus zu der Sichelin* (JUNGANDREAS 1962: 981).

Az épület megnevezéséből két névrészből álló névszerkezet alakul ki:

Trier, 1547: *an der Sichelgasse* (JUNGANDREAS 1962: 981). Maga a név: *Sichelgasse*. Az előjárósó *an* + a névelő részes esete *der* az utcában található épület vagy objektum helyzetét meghatározó viszonyító elemek.

Az épület megnevezése és a két névrészből álló névszerkezet együttesen jelöli a pontos földrajzi helyet a település belterületén:

Trier, 1624: *Haus zur Sichel in der Sichelgasse* (JUNGANDREAS 1962: 981). Az épület megnevezése: *Haus zur Sichel*. Az előjárósó *in* + a névelő részes esete *der* az utcában található épület vagy objektum helyrajzi megjelölésére szolgáló elemek. A *Sichelgasse* a tulajdonnév (közterületi név).

Talán a két névrészből álló névszerkezet a pontos helymegjelölés funkcióját nem egyértelműen tölti be.

Két névrészből álló közterületi névszerkezetek (tulajdonnevek):

Worms, 1080: *Brothgazzun* (SCHWAN 1935: 25), 1251: *twerchgasse* (uo. 28), 1321: *Kysilgasse* (uo. 29).

Következtetések

A latin, valamint a német nyelvű két névrészből álló végleges névszerkezetek (közterületet jelölő tulajdonnevek) forrásaim alapján már a 11. században megjelennek (vö. Worms, 1016: *platea monetariorum*; 1080: *Brothgazzun*). A névvé válás előtti körülírással helymegjelölésekkel viszont még a 16. és 17. században, sőt valószínűleg később is találkozunk. Vö. Worms, 1579: *hauß zum Frankfurdt an dem gesslin, so man uf den fischmarkt geht* (SCHWAN 1935: 17), 1674: *im kleinen Gäßgen zur lincken Hand, wie man von der Linden zu der fleischrann gehet* (SCHWAN: 1935: 17).

A névvé válás folyamatát erdélyi szász példákkal is jól szemléltethetjük. A 15. század második felében Hermannstadtban (Nagyszében) egy-egy személy lakhelyének meghatározása a következő szó szerkezettel történt: *Michel off dem Graben, Thong Schmyd neben den schwarzen Monchen, Lenerth Schuster bei dem Scheyffbom*. A házak további helyrajzi meghatározása külső jegyek alapján: *am Eck, beim Tor*. A közelebbi helymegjelölésnél szívesen tüntették fel a szomszéd nevét: *Thomis Schuler neben Paul Philypp, Endris Puttner neben Paul Adam*, vagy foglalkozását *Paul Zeckel neben der Bortewirkerin (Bortenwirker, Bortenmacher 'paszományos')*. A leggyakrabban a ház tulajdonosának nevét adták meg: *domus Johannis Turck*, majd a ház lakóinak nevét, vagy fordítva: először a lakó majd a tulajdonos nevét: *Blas Flehsser in Thomis Buttners Haus, Merten Knor zu Thomis Wagner*. Mindezek a példák jól szemléltetik, hogy a zárt középkori településrendben a helymeghatározás fenti eszközei elegendők voltak. A helymegjelölésnél használták a különösen ismert házak neveit is: *beim Weißen Rössel, beim Bierherren Hof, beim Eisernen Eck, bei der Löwengrube, beim Gasthof* (PANCRATZ 1935: 11–12).

Az egyszerű helymegjelöléstől a tulajdonnévvé válásig lejátszódó folyamatot a következő példa mutatja: A ném. *Die Pappel* 'nyárfa' szó megfelelője az erdélyi szász nyelvjárásban *der Schiffbaum*. Az utcában állt eredetileg egy nyárfa, amit a házak helyrajzi megjelölésére használtak. Hermannstadt, 1486: *Lenerth Schuster bei dem Scheyffbom* (Quellen zur Geschichte Siebenbürgens 1880: 125), 17. sz. közepétől: *auf dem Schiffbäumchen* (PANCRATZ 1935: 16), 1771: *auf dem Schiff Baum Gassel* (RÁCZ 1934: 16).

Szász E. *Schäffbôm* ném. 'Schiffbaum = Pyramidenpappel' ma. 'topolya-, jegenyenyárfa' alsórajnai *Mastbaum* tkp. 'Schiffbaum' középfrank *Scheffbôm* holl. *schipboom*.

További bizonyíték, hogy a *Pappel* köznévi az erdélyi szászban *Schiffbaum* köznévi felel meg: Georg Kraus: *Siebenbürgisch-Chronik 1608–1665* című művében egy árvíz leírásakor a következőket írja: „...daß auf den grentzen des Flusses die hohen Schiffbaum und andere Bäume halb im Wasser stunden” (RÁCZ 1934: 22). Az erdélyi szászok Erdélybe olyan területről érkeztek, ahol hajózhatók voltak a folyók és a hajók árbócainak készítésénél nyárfát is használtak (PANCRATZ 1935: 16).

Napjainkban, német nyelvterületen a néhány szóból álló előjárósós helyjelölő névszerkezetből több esetben közterületi név jött létre. Ausztria: Eisenstadt, T 1980: *Beim Alten Stadttor, Am Graben*; Mattersburg, T 1978: *Am Bahndamm*; Rust, T 1979: *Am Seekanal*; Wien, T 1985: *Am Rosenhügel*. Németország: Aachen, T 1995: *Am Adamshäuschen*; Trier, T 1993. *Am Bach*; Berlin, T 1977: *Unter den Linden*. Svájc: Sankt Gallen, T 1980: *Am Hölzli*.

Néhány esetben a névvé válás folyamata megakadt és a viszonyító helymegjelölés tulajdonnévvé vált. A név képzettartalma erős (vö. BENKŐ 1947: 48). *Beim Alten Stadttor* (Eisenstadt), *Am Adamshäuschen* (Trier). Szerepet játszhatott a megszokás, a kényelem is. Más esetekben pedig egykori külterületi elnevezések (dülőnevek) kerültek változatlan formában a belterületi elnevezések közé: *Am Rosenhügel* (Wien), *Am Hölzli* (Sankt Gallen).

Hivatkozott irodalom:

- BENKŐ LORÁND 1947. *A Nyárárdmente földrajzi nevei*. Budapest. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 74. sz.
- Hrsg. Stadtarchiv Rostock 1981. = *Rostocks Straßennamen von A–Z*. Kleine Schriftenreihe des Stadtarchivs Rostock. Sonderheft 5. Rostock.
- JUNGANDREAS, WOLFGANG 1962. *Historisches Lexikon der Siedlungs- und Flurnamen des Mosellandes*. Trier.
- PANCRATZ, ARNOLD 1935. *Die Gassennamen Hermannstadts*. Hermannstadt.
- Quellen zur Geschichte Siebenbürgens 1880. = *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven*. I. Bd. Rechnungen (1380–1516). Hermannstadt.
- RÁCZ, ERICH 1934. *Die siebenbürgisch-sächsischen Straßennamen als Quellen der Kulturgeschichte*. Sibiu–Hermannstadt.
- SCHMELLER, JOHANN ANDREAS 1983. *Bayerisches Wörterbuch I–II. 1872–1877*. 4. Neudruck der 2. Ausg. München.
- SCHWAN, ERICH 1935. *Die Straßen und Gassennamen im mittelalterlichen Worms*. Gießen.

VINCZE LÁSZLÓ

A NÉVBOKROSÍTÁS NÉHÁNY JELLEMZŐJE A TÁPIÓSÁGBAN

1. A névbokor

A földrajzi nevek világában a rendszerszerűség egyik megnyilvánulása. Meghatározott jelentéskörhöz, jelentésmezőhöz tartozó közsökből születik a közterületi nevek egy része. Ennek következtében – a gondolkodás törvényei folytán – a névhasználó közösség tagjai könnyebben tájékozódhatnak, hiszen egy-egy településrész azonos tematikájú szavak, jelentések révén kapcsolhatóak egymáshoz. Se szeri, se száma ennek a